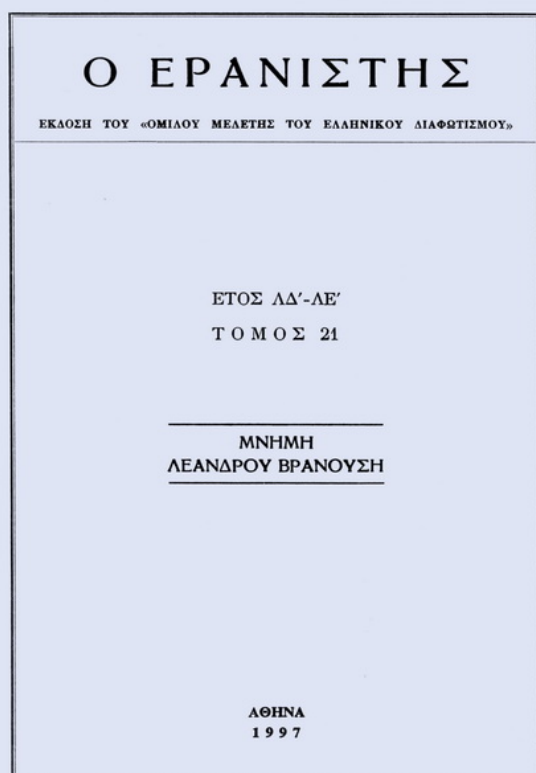

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

«Περί της των συμβουλίων ματαιότητας». Ένα
ακόμα φαναριώτικο εγχειρίδιο Πολιτικής

Δ. Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.204](https://doi.org/10.12681/er.204)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (1997). «Περί της των συμβουλίων ματαιότητας». Ένα ακόμα φαναριώτικο εγχειρίδιο Πολιτικής. *The Gleaner*, 21, 31–42. <https://doi.org/10.12681/er.204>

“ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΜΑΤΑΙΟΤΗΤΟΣ”

“Ένα ακόμη φαναριώτικο έγχειρίδιο Πολιτικῆς

I

ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΠΟΛΙΤΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ·
αὐτὸ τὸ θέμα παρουσίασε ὁ Λέανδρος Βρανούσης λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1967. Ἦταν μιὰ διάλεξη στὴ σειρά «Ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τῶν νεοελλήνων συγγραφέων» ποὺ εἶχε ὀργανώσει ἡ Πάντειος Ἀνωτάτη Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Στὴν ἴδια αὐτὴ σειρά διαλέξεων ὁ Κ. Θ. Δημαρὰς εἶχε μιλήσει γιὰ «τὴν ἀνάσχεση τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο», ὁ Γ. Π. Σαββίδης γιὰ τὴν «πολιτικὴ αἵσθησις τοῦ Καβάφη», ἄλλοι γιὰ ἄλλα.¹ Ὁ Λέανδρος Βρανούσης εἶχε ἀναλάβει νὰ μιλήσει γιὰ τοὺς Φαναριώτες —χωρὶς ὅμως νὰ δώσει τελικὰ τὸ κείμενο τῆς διαλέξεώς του γιὰ δημοσίευση.² Ἀνέσυρα τὴν ἀνάμνησίν της καθὼς, στὴ συνάντησις ποὺ ὁ ΟΜΕΔ ὀργάνωσε γιὰ νὰ τιμῇ τὴ μνήμη καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ Βρανούση, ἰδρυτικοῦ μέλους τοῦ Ὁμίλου μας καὶ γιὰ σειρά ἐτῶν μέλους τοῦ Διοικητικοῦ του Συμβουλίου, ἤθελα νὰ παρουσιάσω ἓνα θέμα ποὺ καὶ στὰ δικὰ μου ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα νὰ ἀκουμπάει καὶ νὰ θυμίζει τὰ θέματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁ Βρανούσης λάμπρυνε μὲ τίς λεπτεπίλεπτες ἐρευνητικὲς του προσεγγίσεις. Ἐπέλεξα λοιπὸν νὰ σᾶς παρουσιάσω ἓνα ἀκόμα φαναριώτικο ἐγχειρίδιο Πολιτικῆς, τὸ ὁποῖο, ὅσο γνωρίζω, εἶναι ἀνέκδοτο καὶ ἀθησαύριστο.

II

«Περὶ τῆς τῶν συμβουλευτῶν ματαιότητος βιβλίον ἓν, ἐν ᾧ ἡ ματαιότης καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, πολιτικοῖς καὶ ἠθικοῖς λόγοις

1. Τὰ κείμενα ἐκείνων τῶν διαλέξεων δημοσιεύτηκαν μετὰ τὸ τέλος τῆς Δικτατορίας· Αἰκ. Κουμαριανοῦ - Α. Δεσποτόπουλος - Κ. Θ. Δημαρὰς - Κ. Δαφνῆς - Γ. Π. Σαββίδης, *Ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τῶν Νεοελλήνων συγγραφέων*, Ἀθῆνα 1977.

2. Βλ. τὴ σημείωσις στὴ σελίδα ν τοῦ πῦρ πάνω τόμου: «Ὁ κ. Βρανούσης δὲν μᾶς ἔδωσε, δυστυχῶς, τὸ χειρόγραφό του».

καθαρώς αποδείχεται και διαλογικῶς παραδίδονται». Τέσσερα χειρόγραφα ἔχω ἐντοπίσει πού σώζουν τὸ ἔργο αὐτό. Συγκεκριμένα:

α') τὸ ἀρ. 58 (498) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, σ. 1-145.³

β') τὸ ἀρ. 92 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη, φ. 1^r-46^r.⁴

γ') τὸ ἀρ. 73 τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, φ. 3^r-58^r και

δ') τὸ ἀρ. 95 τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ζαγοράς, σ. 187-282.⁶

Στὰ τρία ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτά, τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Μετοχίου καὶ ἐκεῖνο τῆς Κοζάνης, περιέχεται τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ μόνο· στὸ χειρόγραφο τῆς Ζαγοράς σώζεται ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἔργα.⁷ Στὰ δύο πρῶτα ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα ἐκεῖνου πού τὸ «ἐμεταγλώττισε»: «Δημήτριος Νωταρᾶς».

Γνωρίζουμε τὴ γραφὴ τοῦ Δημήτριου Νωταρᾶ, καθὼς, γιὰ παράδειγμα, σώζονται αὐτόγραφες ἐπιστολές του στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη.⁸ Μποροῦμε ἔτσι νὰ συγκρίνουμε τὸ χέρι του μὲ ἐκεῖνα πού ἔγραψαν τὰ παραπάνω χειρόγραφα καὶ νὰ βεβαιωθοῦμε πὼς κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτόγραφο. Ἄς σημειωθεῖ πάντως πὼς τὸ καλῦτερο καὶ πληρέστερο ἀντίγραφο εἶναι τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

3. C. Litzica, *Academia Română. Catalogul manuscriptelor grecești*, Βουκουρέστι 1909, σ. 44.

4. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετροῦπολη 1899, σ. 96-97.

5. Ἀντ. Σιγάλας, *Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α. Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι Ἀντικῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 37-38.

6. Κ. Δουβουνιώτης, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς», *Νέος Ἑλληνομήμων* 13 (1916) 456.

7. Γιὰ τὰ ἄλλα ἔργα βλ. ὅσα ἀναφέρει στὴν περιγραφή του ὁ Κ. Δουβουνιώτης, στὸ ἴδιο.

8. Στὸ φάκελο «Ἀλληλογραφία τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλων Διεργμένων πρὸς διαφόρους ἀπὸ 1671 μέχρι 1797» εἶναι οἱ ἀρ. 162, 163, 164, 173, 177 καὶ 182. Ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ ἀντλώντας ὁ Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500-1912*, Ἀθήνα 1936-1938, σ. 219, δημοσίευσε πανομοιότυπο τῆς ὑπογραφῆς του. Βλ. καὶ Λίνος Πολίτης καὶ Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφὴ», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου* 5 (1994) 418: τὸν ἐντοπίζουν ὡς γραφέα δύο χειρογράφων.

Ἡ γραφή τοῦ ἀρχετύπου, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε πιὸ κάτω, πρέπει νὰ δλοκληρώθηκε στὰ 1715 καὶ τὰ ἀντίγραφα ποὺ ἐντοπίσαμε νὰ χρονολογῶνται ὅλα, σύμφωνα μὲ τοὺς καταλογογράφους, στὸν 18ο αἰ. Ὡστόσο τὸ ἔργο δὲν ἔχει ἀπασχολήσει, ὅσο γνωρίζω, συστηματικὰ τὴ νεοελληνικὴ ἐπιστήμη· κάποιες ἀναφορὲς ὑπάρχουν μόνο, τὶς ὁποῖες καὶ καταγράφω ἐδῶ.

Ὁ Ματθαῖος Παρανίκας ἀναφέρει τὸ ἔργο γιὰ πρώτη φορὰ στὸ *Σχεδιάσμα* του στὰ 1867: «Δημητρίου Νοταρᾶ (1715)... γράψαντος “περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος”» καὶ ὑποσημειώνει: «Ἐν χειρ. ὑπ’ ἀρ. 205 τῆς τοῦ Ἀγιοταφ. Μετοχίου βιβλιοθήκης».⁹ Πρόκειται γιὰ τὸ ἀρ. β’ χειρόγραφο, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὴν παλαιότερη ἀρίθμηση, εἶχε τὸν ἀριθμὸ 205.¹⁰ Ἀπὸ τὸν Παρανίκα ἀντλεῖ —ὅπως τὸ δηλώνει ἄλλωστε— ὁ Κων. Σάθας τὴ σχετικὴ πληροφορία ποὺ τὴ δημοσιεύει στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*: «Τοῦ [Δημητρίου Νοταρᾶ] εὑρηται, ὡς ἤκουσα... καὶ περὶ τῆς ματαιότητος τῶν συμβουλιῶν [= συμβουλιῶν] (Παρανίκας, σ. 107)».¹¹ Προσθήκη τῆς τελευταίας στιγμῆς —καθὼς τὸ βιβλίον τοῦ Παρανίκα κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1867 καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Σάθας εἶναι πιθανὸ νὰ τυπωνόταν ἤδη, ἀφοῦ θὰ κυκλοφορήσει τὴν ἐπόμενη χρονιά— ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Δημητρίου Νοταρᾶ δὲν πρόφτασε νὰ περάσει στὸ Εὐρετήριο τοῦ ἔργου.

Ἀκολουθεῖ μακρὰ σιωπὴ καί, ἔναν αἰῶνα μετὰ, τὸ ἔργο ἐπανεμφανίζεται στὴ βιβλιογραφία. Στὴ νέα αὐτὴ συγκομιδὴ πρῶτος εἶναι ὁ Βαγγέλης Σκουβαράς, ποὺ τὸ ἀναφέρει στὴν *Ἀντέκθεσή* του: «Στὸν ὑπ’ ἀριθ. 498 κώδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας περιέχεται μετάφραση τοῦ Δημ. Νοταρᾶ μὲ τὸν τίτλο: “Περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος βιβλίον ἓν”, ὅπου καὶ σημείωση, ποὺ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ μετάφραση τελείωσε στὶς 12 Αὐγούστου 1715». (Ὁ Σκουβαράς δίνει καὶ τὴν παραπομπὴ στὸν Κατάλογο χειρογράφων τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ποὺ εἶχε δημοσιεύσει ὁ C. Litzica τὸ 1909.)¹² Ἀκολουθεῖ τὸ 1974 μιὰ «βουβή» ἀναφορὰ στὸ ἔργο ἀπὸ τὴν Ἀριάννη Καμαριανοῦ-Cioran στὴ μελέτη της γιὰ τὶς Σχολὲς στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες: «Le même personnage —Dé-

9. Μ. Κ. Παρανίκας, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 107, καὶ σημ. 4.

10. Βλ. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἔ.ἀ., σ. 479.

11. Κων. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 435 σημ. 1.

12. Βαγγέλης Σκουβαράς, *Ἀντέκθεση*, Ἀθήνα 1968, σ. 54. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ἀρ. α’.

mètre Notaras— avait traduit à Bucarest en 1715 un autre ouvrage de morale (ms. gr. 498 de la Bibl. de l'Acad., provenant de l'ancienne bibliothèque du Collège de Saint-Sabbas)». ¹³ Τέλος, ὁ Ἀθ. Καραθανάσης ἐπανεκδίδοντας στὰ 1978 τὰ «Ἀνθη Εὐλαβείας» καὶ μιλώντας γιὰ ἓναν ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς συλλογῆς, τὸν Δημήτριο Νοταρά, ἀναφέρει γιὰ τὸ ἔργο ὅσα ὁ Σκουβαράς εἶχε πεῖ δέκα χρόνια νωρίτερα. ¹⁴

III

«Περὶ ματαιότητος», γιὰ τὸ ἀνώφελο, τὸ ἄσκοπο «τῶν συμβουλευτῶν», ἐξαγγέλλεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἔργου. Ἄς θυμίσουμε ἀμέσως ὅτι ὁ ὅρος «συμβουλίαν» δὲν εἶναι λέξη «πλασθεῖσα ὑπὸ τινος νεωτέρου λογίου» εἶναι λέξη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ λεξιλογίου, ἡ ὁποία στὸ Λεξικὸ τῶν Liddell-Scott ὀρίζεται καταρχὰς ὡς συνώνυμη τῆς συμβουλῆς ἀλλὰ στὴ συνέχεια τῆς ἀποδίδεται καὶ ἡ ἰδιαίτερη χροιά ποὺ εἶχε: «συμβουλὴ δοθεῖσα, μάλιστα περὶ δημοσίων πραγμάτων». Γιὰ τὸ ἀνώφελο λοιπὸν τῶν συμβουλευτῶν ποὺ ἀφοροῦν τὰ δημόσια πράγματα μᾶς ἐξαγγέλλει ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου.

Τὸ ἔργο χωρίζεται σὲ εἴκοσι πέντε μέρη-κεφάλαια· καὶ κάθε κεφάλαιο ποὺ ἔχει μία ἐπιγραφή περιέχει ἐρωταποκρίσεις —ἀπὸ τρεῖς ἕως πέντε. Αὐτοὶ ποὺ φέρονται νὰ διαλέγονται δὲν εἶναι πρόσωπα ἀλλὰ ἀφηρημένες ἔννοιες: ἡ «ματαιότης» καὶ ἡ «ἀλήθεια». Ὅταν ὥστόσο διαβάσουμε τίς πρῶτες κιόλας ἐρωταποκρίσεις, κατανοοῦμε ἀμέσως τὸ συμβολισμὸ ποὺ κρύβουν οἱ διαλεγόμενες ἔννοιες.

Συμβουλία αʹ.

Περὶ συμβουλίας καὶ συμβουλευτῶν.

Αʹ. Ματαιότης: Τὸ ὡραιότατον τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ ἀγαθαιότατον εἰς τὸν πόλεμον, εἶναι ἡ συμβουλὴ.

Ἀλήθεια: Ναί, ἂν ἡξεύρω νὰ προγνωρίσῃ τὰ μέλλοντα.

Βʹ. Ματαιότης: Ἐγὼ ἀγαπῶ περισσὸν τὴν συμβουλὴν.

Ἀλήθεια: Δὲν εἶσαι ὁ πρῶτος ὁποῦ τὴν ἡγάπησες πολὺ μὲ τόσον ἔπαινον· ἡξεύρω πολλοὺς ὁποῦ δι' ἀγάπην τῆς συμβουλῆς ἔχασαν τὴν βασιλείαν.

13. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 222 σημ. 312.

14. Ἀθανάσιος Καραθανάσης (ἐπιμ.), *Ἀνθη Εὐλαβείας*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1978, σ. οθ'.

Γ^{ον}. *Ματαιότης*: Ἡ συμβουλὴ θέλει μὲ σῶση.

Ἀλήθεια: Καθὼς τὸν ἀσθενῆ οἱ ἱατροί, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς συμβουλῆς των, ἔλαβον εἶδησιν τοῦ βεβαιοτάτου θανάτου. [...]

Γίνεται νομίζω ἀμέσως φανερό ὅτι τὸ ἓνα σκέλος ἀπὸ τὶς διαλεγόμενες ἔννοιες, «ἡ ματαιότης», παρουσιάζει κοινούς τόπους, φράσεις-«κλισέ», καὶ τὸ ἄλλο, «ἡ ἀλήθεια», τὶς ἀναιρεῖ μὲ τρόπο κατὰ κανόνα εἰρωνικό.

Τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ποὺ ἐντοπίσαμε ἀποτελεῖ μετάφραση ἀπὸ κάποιον ξενόγλωσσο ἔργο. Τοῦτο ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ποὺ σῶζουν δύο ἀπὸ τὰ τέσσερα χειρόγραφα τοῦ ἔργου: «Δημήτριος Νωταρᾶς ἱατροσοφιστῆς ἐ μ ε τ α γ λ ὡ τ τ ι ζ ε», ἀναγράφεται στὸ τέλος τοῦ ἔργου, τόσο στὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὅσο καὶ σὲ ἐκεῖνο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου.¹⁵

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα ποιὰ ἦταν ἡ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου, τὰ ἀκόλουθα τεκμήρια μᾶς ὁδηγοῦν, μὲ ἀσφάλεια νομίζω, στὴν ἰταλική. Στὸ κείμενο ὑπάρχουν κάποιες λέξεις ποὺ δὲν ἔχουν ἀποδοθεῖ στὰ νεοελληνικά, ἔχουν ἀπλῶς μεταγραφεῖ. Γιὰ παράδειγμα, ἡ δεύτερη συμβουλίᾳ ἐπιγράφεται: «Περὶ τοὺς νόμους τιθέναι, καὶ τὰ τεταγμένα, ἦτοι σ τ α τ ο ὕ τ α ν» ἡ ὅγδοη συμβουλίᾳ ἐπιγράφεται: «Περὶ τοῦ διδόναι τὰ φέουδα καὶ τὰς ἰ ν β ε σ τ ι τ ο ὕ ρ α ς». Στὴν εἰκοστὴ τέταρτη συμβουλίᾳ ὑπάρχουν οἱ ὅροι «γ α ρ ά ν τ ζ ι α ν» καὶ «π λ ε ν ι π ο τ έ ν τ ζ ι α ν». Ἡ ἰταλικὴ λέξη *statuto*, -a σημαίνει θεσμός, κανονισμός, κανόνας, διάταξις, διάταγμα, καταστατικόν· ἡ λέξη *investitura* σημαίνει περιβολὴ ἐξουσίας, ἀξιώματος· ἡ λέξη *garanzia* τὴν ἐγγύηση, τὴν ἀσφάλεια. Τέλος ὅστερα ἀπὸ τὴ λέξιν «πλενιποτέντζιαν» ὑπάρχει στὸ κείμενο, μέσα σὲ παρενθέσεις, ὁ ὅρος ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ ἀποδοθεῖ στὰ νέα ἐλληνικά (*plenipotentiā*)¹⁶ —λατινικὸς ὅρος ποὺ σημαίνει βέβαια πληρεξουσιότητα. Εἶναι νομίζω φανερό ἀπὸ τὰ πρὶν πάνω παραδείγματα ὅτι σύμφωνα μὲ κάθε πιθανότητα ἡ ἰταλικὴ ἦταν ἡ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου.

Σὲ ὅσα εἰπώθηκαν, χρήσιμα γιὰ νὰ ἐντοπίσουμε τὴ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου, ἂς προστεθεῖ ὅτι ὁ ἀναφερόμενος στὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα «Δημήτριος Νωταρᾶς» εἶναι πρόσωπο ποὺ ἔχει μεταφράσει στὰ ἐλληνικά

15. Ὁ Ὁ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἑ.ἀ., σ. 96-97, ποὺ παραθέτει τὸν κολοφῶνα τοῦ χειρογράφου, γράφει: «ἐμεταγλώττισε», ἀλλὰ ἡ αὐτοψία ἀπέδειξε ὅτι καὶ στὰ δύο χειρόγραφα χρησιμοποιεῖται παρατατικός: «ἐμεταγλώττιζε».

16. Στὸ χειρόγραφο τοῦ Βουκουρεστίου μόνον ὑπάρχει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις μέσα σὲ παρενθέσεις· στὰ ἄλλα παραλείπεται. Σὲ ὅλα πάντως ὑπάρχει καὶ προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ περιφραστικὰ στὰ ἐλληνικά: «(ἴσως ὀλόκληρην ἐξουσίαν εἶπης)».

ένα τουλάχιστον ακόμη έργο από την Ιταλική γλώσσα. Πρόκειται για την πραγματεία του Emmanuel Tesauro *La Filosofia morale*,¹⁷ ή μετάφραση της οποίας σώζεται στο χειρόγραφο 59 (422) της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής 'Ακαδημίας¹⁸ και στο χειρόγραφο 681 της Βιβλιοθήκης του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη,¹⁹ όπως σωζόταν και στο χειρόγραφο 100 της Βιβλιοθήκης της μονής του Μεγάλου Σπηλαιού²⁰ — χειρόγραφο που, όπως είναι γνωστό, κάηκε μαζί με τα άλλα το 1934.²¹

Εντύπωση ωστόσο προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ στην περίπτωση της μετάφρασης του έργου του Tesauro ο Νοταράς αναγράφει στο βιβλιογραφικό του σημείωμα, με κάθε λεπτομέρεια, το συγγραφέα, τον τίτλο του έργου που μεταγλώττισε και το όνομά του, στην περίπτωση του «Περὶ τῶν συμβουλιῶν ματαιιότητος» αναγράφει μόνο το όνομά του και σημειώνει το χρόνο που ολοκλήρωσε το έργο του. Νά πρόκειται άραγε για έργο άδηλου συγγραφέα και γι' αυτό παραλείπεται κάθε αναφορά;

Στο έργο αναφέρονται και χρησιμοποιούνται συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας. Για παράδειγμα, Πλάτωνα, Σοφοκλή, Σενέκα, Πλάτονος· ενώ σποραδικά συναντούμε και κάποιες φράσεις στα λατινικά, με τις οποίες διανθιζόταν προφανώς το πρωτότυπο. Για παράδειγμα, στη δέκατη συμβουλία, στο τέλος, υπάρχει ή πρόταση *occasio ob casum dicta est* — που αποδίδεται βέβαια και στα ελληνικά.

Ανάμεσα στους συγγραφείς που επικαλούνταν ο συγγραφέας του πρωτοτύπου ήταν προφανώς και ο 'Ηρόδοτος, ο οποίος κάνει περιεργα κάπως την εμφάνισή του στο κείμενο που απέδωσε ο Δημήτριος Νοταράς. Στο τέλος του χειρογράφου της Ρουμανικής 'Ακαδημίας διαβάζουμε:

Δημήτριος Νοταράς ιατροσο-
φιστής έμεταγλώττι-
ζε.

17. 'Ο πλήρης τίτλος είναι: *La Filosofia morale derivata dall'alto fonte del grande Aristotele Stagirita*.

18. C. Litzica, έ.ά., σ. 44.

19. 'Αθ. Παπαδόπουλος-Κερκαμής, έ.ά., τ. 5, Πετρούπολη 1915, σ. 231.

20. Ν. Βέης, *Κατάλογος τῶν ελληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαιού*, τ. 1, Λιψία - 'Αθήνα 1915, σ. 95. Τὴν πληροφορία πού σώζεται σὲ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ταξιάρχων Αἰγιαλείας (βλ. Β. Σκουβαράς, *Χρόσανθος Νοταράς πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἕνας πρωτοπόρος τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Αἴγιο 1972, σ. 16) πὼς τὸ ἴδιο ἔργο παραδίδεται καὶ σὲ χειρόγραφο Ἰβήρων ἀρ. 278, δὲν μπόρεσα νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσω.

21. Βλ. πρόχειρα Μ. Richard, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Παρίσι 1995, σ. 404.

Ἐπετέθη κορωνίς τῷδε ἰβ^η αὐ-
 γούστου λαφιε^ο. Ἐν Βου-
 κουρεστίῳ.

«Τὸ τῆς ζ^ης μούσης τοῦ Ἡροδότου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν βασιλέα κείμενον, δὲν τὸ ἐλλήνισα, ὅτι μοῦ λείπει καὶ ἡ αὐτοῦ θ^η μουσα, καὶ τί ἀνάγκη καὶ εἰς τόσον ὀλίγον νὰ βαρβαρίσωμεν.²²

Εἶναι φανερό πὼς στὸ κείμενο ὑπῆρχε κάποιο σύντομο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἑβδομο βιβλίον τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου γραμμένο στὰ ἰταλικά —ἐφόσον ἔχουμε δεχθεῖ ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου— καὶ ὁ Νοταρὰς ἀπολογεῖται ἐδῶ γιατί δὲν τὸ μετέφερε στὰ νέα ἐλληνικά. Πιθανότατα τὸ Ἡροδότειο κείμενο νὰ ὑπῆρχε στὴν τελευταία συμβουλία, ὅπου ὑπάρχει ἡ παραπομπὴ «ὡς λέγει ὁ ἱστορικός».²³

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς ἀναφορὲς στὴν ἀρχαία Γραμματεία, στὸ κείμενο ἀναφέρεται καὶ ἓνας συγγραφέας τοῦ 13ου αἰ. ποὺ τιμήθηκε ἰδιαίτερα τὸν 17ο αἰ. Συγκεκριμένα, στὴ δωδέκατη συμβουλία ποὺ ἐπιγράφεται: «Περὶ τῶν μερικῶν συνελεύσεων τῶν ἐπαρχιῶν...» ἀναφέρεται σὲ κάποια ἀπόκριση πὼς «διὰ νὰ κάνης τὸν ἑαυτὸν σου μίαν καθόλου ἀρμονίαν, εἰς τόσον πλῆθος πραγμάτων, λόγων, καὶ ὑλῶν ἐναντιότητα, καὶ καμὶα φορᾶ, σύγχυσις, θέλεις ἀναγκαστῇ νὰ συμβουλευθῇς τὸ βιβλίον Ῥαϋμόντου τοῦ Λουλλίου Περὶ τῆς συζευ[κ]τικῆς τέχνης». Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν σχολαστικὸ φιλόσοφο καὶ ἀλχημιστὴ τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰῶνα Raimon Lullus ἢ Lullius (1235-1315), πρόσωπο ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία κυρίως γιὰ τὴ μεγαλειώδη προσπάθειά του νὰ κατατάξῃ σὲ πίνακες τίς λογικὲς ἔννοιες τῆς ἀνθρώπινης νόησης, ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλη ἡ σύνθεσή τους. Τὸ βασικὸ του ἔργο ὀνομάζεται «Ars Magna». Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται πολὺ μετὰ τὸν Μεσαίωνα εἴτε μὲ τρόπο εἰρωνικὸ εἴτε μὲ θαυμασμὸ γιὰ τὸ ἐγγεῖρημά του. Τὸν 17ο αἰ., γιὰ παράδειγμα, ὁ Καρτέσιος ἀναφέρεται

22. φ. 74^v ἢ σ. 145 κατὰ τὴ νεότερη, κατὰ σελίδες, ἀρίθμηση τοῦ χειρογράφου. Σχεδὸν παρόμοιο εἶναι τὸ κείμενο βιβλιογραφικοῦ σημειώματος ποὺ σώζεται στὸ χφ τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου: «Δημητρ: Νοταρᾶς ἱατροσοφιστῆς ἐμεταγλώττιζε. Τὸ τῆς ἐβδόμης μούσης τοῦ Ἡροδότου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν βασιλέα κείμενον δὲν τὸ ἐλλήνισα, ὅτι μοῦ λείπει καὶ ἡ αὐτοῦ ἐνάτη μουσα, καὶ τί ἀνάγκη καὶ εἰς τόσον ὀλίγον νὰ βαρβαρίσωμεν. Ἐπετέθη κορωνίς τῷδε 12 αὐγούστου 1715. Ἐν Βουκουρεστίῳ» (φ. 46).

23. Τὸ σημείωμα αὐτὸ παρέσυρε νομίζω διακεκριμένους ἐρευνητὲς νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ὁ Δημήτριος Νοταρὰς μετέφρασε Ἡρόδοτο.

«[à] l'art de Lulle» με τρόπο αποδοκιμαστικό.²⁴ ἀντίθετα ὁ Leibniz τὸν ἀναφέρει με μεγάλο θαυμασμό σὲ νεανικό του δοκίμιο.²⁵

Τὸ *terminus post quem* ὥστοςο γιὰ τὸ χρόνο ποὺ συντάχθηκε τὸ πρωτότυπο δὲν μᾶς τὸ δίνουν οἱ μνημονεύμενοι συγγραφεῖς ἀλλὰ ἓνα ἱστορικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα στὴν πρώτη συμβουλία, ἀπὸ τὴν ὁποία διαβάσαμε ἤδη μερικά ἀποσπάσματα, καὶ προκειμένου νὰ κλονιστεῖ ἡ πεποίθηση ὅτι οἱ συμβουλές μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν τὸν ἡγεμόνα, ἀναφέρονται διάφορα ἱστορικά πρόσωπα ποὺ ἔπασαν θύματα, κατὰ τὸν συγγραφέα, τῶν συμβουλῶν ποὺ τοὺς ἔδωσαν. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὡς τελευταῖο παράδειγμα «ὁ Οὐλατίσλαος ὁ τέταρτος, βασιλεὺς τῆς Πωλλωνίας». Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν Wladislaw τὸν Δ', ποὺ ἔχασε τὸ θρόνο του τὸ 1648. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρωτότυπο θὰ πρέπει νὰ γράφτηκε μετὰ τὴν πιὸ πάνω χρονία καὶ πρὶν βέβαια ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία ποὺ χρονολογεῖ ὁ μεταφραστής τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του: 12 Αὐγούστου 1715, ὅπως διαβάσαμε στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα.

Δὲν μπόρεσα ἀκόμα νὰ ἐντοπίσω τὸ ἔργο ποὺ μεταφράζεται. Κλείνον-
τας ὥστοςο ἔδω τὸν πρῶτο κύκλο τῆς συγκέντρωσης στοιχείων γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὴν ἀποτίμηση τῆς συμβολῆς τοῦ μεταφραστῆ, δὲν πρέπει νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω ἓνα ἀκόμα, ποὺ ἴσως ἀποδειχθεῖ χρήσιμο. Ἐνῶ στὴν περίπτωσι τοῦ ἔργου τοῦ Emmanuel Tessauro ὁ μεταφραστής του Δημήτριος Νοταράς ὑπογράφει ὡς «ιατροφιλόσοφος», ἔδω χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτὸ του ὡς «ιατρο σ ο φ ι σ τ ῆ», παιγνίδισμα ποὺ θὰ εἶχε νόημα, ἂν ὁ ἴδιος ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου ἢ ἂν εἶχε διασκευάσει κάποιο κείμενο.

IV

Τὸ ἔργο, ὅπως διαπιστώνεται εὐκόλα καὶ ἀπὸ τὰ λίγα παραδείγματα ποὺ δώσαμε, ἓνα στόχο εἶχε: νὰ κλονίσει τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ συμβουλές, οἱ «συμβουλίες», μποροῦν, μόνες αὐτές, νὰ βοηθήσουν ἓναν ἡγεμόνα στὴ λυσιτελεῖ ἄσκηση τῶν καθηκόντων του. Ὁ διάλογος ἀνάμεσα στὴ «ματαιότητα» καὶ τὴν «ἀλήθεια» εἶναι τὸ συγγραφικὸ τέχνασμα γιὰ νὰ παρουσιαστοῦν κοινοὶ τόποι, ἀπόψεις καθιερωμένες, γιὰ νὰ ἀντικρουστοῦν μετὸ τρόπο εἰρωνικό, ὥστε ὁ «πρίγκιπας» —καὶ προφανῶς κυρίως ὁ ὑποψή-

24. *Discours de la methode*, II. 21.

25. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο του ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1666 στὴ Λιψία μετὸν τίτλο *Dissertatio de arte combinatoria*.

φιος ἡγεμόνας— νὰ κατανοήσει τίς δυσκολίες ποὺ ἔχει τὸ ἀξίωμα του καὶ νὰ ἀσκήσει τὸν ὀρθολογισμό του.

Ὁ χρόνος ὥστόσο ποὺ πραγματοποιεῖται ἡ μετάφραση καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ τὴν ἀνέλαβε μᾶς ὀδηγοῦν εὐκολὰ στὴν ἰδέα πὼς πιθανοὶ ἀποδέκτες τῆς ὅλης προσπάθειας εἶναι οἱ Φαναριῶτες ποὺ τότε ἄρχιζαν τὴ θητεία τους στὸ ἀξίωμα τοῦ βοεβόδα στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες: στὰ χρόνια ποὺ ὁ Νοταρὰς τελειώνει τὴ μετάφρασή του, τὸ 1715, μόνο ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος εἶχε κατορθώσει ἕξι χρόνια πρὶν —μὲ τὸ κύρος καὶ τίς γνωριμίες τοῦ πατέρα του καὶ μὲ τὴν καταβολὴ μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν— νὰ ὀνομαστεῖ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας.

Ὁ Δημήτριος Νοταρὰς²⁶ καταγόταν ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ ἦταν στενὸς συγγενὴς τοῦ Χρύσανθου Νοταρᾶ, ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ εἶχε καὶ διατηροῦσε στενοὺς δεσμοὺς μὲ τοὺς Φαναριῶτες καὶ εἰδικότερα μὲ τὴν οἰκογένεια Μαυροκορδάτου. Θυμίζω πὼς ὁ Χρύσανθος εἶχε διατελέσει δάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ ἐξ ἀπορρήτων,²⁷ πὼς τὸ 1707, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δασίθεου, εἶχε ἐκλεγεῖ μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὸ κύρος τοῦ γενάρχη τῶν Φαναριωτῶν Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου πατριάρχης Ἱεροσολύμων.²⁸ καὶ πὼς οἱ σχέσεις του μὲ τὴν οἰκογένεια παρέμεναν στενές, ἀφοῦ μέλη της εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἐκπροσώπηση τῶν συμφερόντων τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη,²⁹ καθὼς οἱ προσπάθειες τῶν πρέσβων τῶν δυτικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Πύλη ἦταν συνεχεῖς γιὰ τὸν ἀποκλειστικὸ ἔλεγχο τῶν προσκυνημάτων στὴν Ἱερουσαλὴμ· προσπάθειες γιὰ κυριαρχία ποὺ ἐπέβαλλαν ἄγρυπνη παρακολούθηση καὶ χρήματα πολλὰ γιὰ νὰ μὴν ἀνατραποῦν αὐτὰ ποὺ εἶχαν κερδηθεῖ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὀρθοδόξων.

26. Στὶς ἐπιστολὲς καὶ στὰ βιβλιογραφικὰ του σημειώματα ὁ Δημήτριος χρησιμοποιοῖ ὡς ἐπώνυμο τὸ «Νωταρᾶς», ἀπὸ τὴν ἐγγραφή του ὅμως στὸ Κολέγιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου στὴ Ρώμη ὅπου, ὅπως θὰ δοῦμε, σπούδασε γνωρίζουμε ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ Γεώργιου Γεωργιούλη καὶ τῆς Σκαρλάτας Νοταρᾶ —ἀδελφῆς τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρύσανθου. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐγγραφή του στὸ Κολέγιο βλ. στὸ Antonis Fyrigos, «Catalogo cronologico degli alunni e dei convittori del Pont. Coll. Greco di Roma (1701-1803)», *Il Collegio Greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la direzione, l'attività*, Ρώμη [1983], σ. 30. Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν κ. Χ. Γ. Πατρινέλη ποὺ μοῦ ὑπέδειξε αὐτὸ τὸ δημοσίευμα.

27. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Χρύσανθος. Ὁ Νοταρὰς», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια*, τ. 12, Ἀθήνα 1968, στ. 388.

28. Βλ. πρῶχειρα Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Μέρες τοῦ 1707 ἢ ἕνα ἐγκώμιο τοῦ κόκκινου κρασιοῦ», *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κρασιοῦ*, Ἀθήνα, Πολιτιστικὸ Τεχνολογικὸ Ἰδρυμα ΕΤΒΑ, 1992, σ. 191 ἐπ.

29. Στὸ ἴδιο.

Ὁ Δημήτριος Νοταρὰς λοιπὸν, ἀνεψιὸς προστατευόμενος καὶ πνευματικὸ τέχνο τοῦ Χρῦσανθο, τὸ 1712 βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη³⁰ μὲν εἶχε τελειώσει τὶς σπουδές του: ἱατρικὴ στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάνας, καὶ προηγουμένως σπουδὲς στὸ Κολέγιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου στὴ Ρώμη.³¹ Τὸ 1715, σύμφωνα μὲ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι. Στὴν ἴδια πόλιν βρίσκεται καὶ τὸ 1717· σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Χρῦσανθο τοῦ ἀναγγέλλει ὅσα δυσάρεστα συνέβησαν στὸν Νικόλαο Μαυροκορδάτο πού στὰ τέλη τοῦ 1715 εἶχε ἀναλάβει τὴ Βλαχία³² —«ὡς ἐλεεινὴ ἀρπαγὴ τοῦ πρώην ἡμετέρου Ὑψηλοτάτου»— καὶ σημειώνει πὺς τελικὰ ἡ ἐπαρχία αὐτὴ δὲν πέρασε σὲ ἄλλα χέρια, ἀφοῦ «ὁ Θεός, ὁποῦ εἶναι κύριος τῶν καιρῶν καὶ τῶν κυριευόντων, ἀνεβίβασεν εἰς τοῦτον τὸν Θρόνον τὸν πανταχόθεν πολεμούμενον τὸν ἡμέτερον αὐθέντην Ἰωάννην [Μαυροκορδάτον, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Νικόλαου]».³³

Στὸ ἴδιο αὐτὸ γράμμα ὁ Νοταρὰς ἀναγγέλλει στὸν Χρῦσανθο πὺς ὁλοκλήρωσε τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Emmanuel Tesauro *La Filosofia morale* πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει. Γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ «Περὶ τῶν συμβουλίων ματαιότητος» δὲν ἔχουμε παρόμοιο ρητὸ τεκμήριο, ἀλλὰ νομίζω ὅτι αὐτὴ εὐκόλως ἐντάσσεται στὶς ἀνάγκες τοῦ κόσμου τῶν Φαναριωτῶν πού ἀναλάμβανε νέα καθήκοντα στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες καὶ ἔπρεπε, γιὰ νὰ ἐπιζήσει ἐκεῖ καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ νέα του καθήκοντα, νὰ μάθει νὰ ἀποφεύγει τοὺς σκοπέλους καὶ νὰ ἀφομοιώσει κάποιους κανόνες τῆς πολιτικῆς τέχνης ἢ ἐπιστήμης.

Ὁ Λέανδρος Βρανούσης, ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ γνώριζε τὸ ἔργο πού ἐδῶ παρουσιάζουμε, μιλώντας τὸ 1967 γιὰ τὰ φαναριώτικα ἐγχειρίδια Πολιτικῆς ξεκινοῦσε τὴν ἀπαρίθμησή του ἀπὸ μιὰν ἄλλη μετάφραση πού ἔγινε στὰ 1716.³⁴ Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸ *Θέατρον πολιτικόν*, ἔργο

30. Σὲ ἐπιστολὴ του, πού σώζεται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη (βλ. σημ. 8) μὲ χρονολογία 1712, ἀναγράφεται ἡ Κωνσταντινούπολη ὡς τόπος γραφῆς τῆς. Ἀπὸ τὶς ἴδιες ἐπιστολὲς γίνεται φανερὸ πὺς στὴν ἴδια πόλιν ἔμεινε τουλάχιστον ὡς τὰ τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1714.

31. Βλ. τὰ σχετικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ παρουσιάζει ὁ Κ. Θ. Δημαράς, «Εἰσαγωγικὰ στὴ μελέτη τῆς συλλογῆς “Ἀνθὴ Εὐλαβεῖας”», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀρτωινιάδου*, Βενετία 1974, σ. 342 σημ. 9.

32. Ém. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople redigée d'après des documents inédits*, Παρίσι 1900, σ. 13.

33. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ἐκδοθεῖ στὴ συλλογὴ Eud. Hurmuzaki, *Documente privatoare la istoria Românilor*, τ. 14. 3, Βουκουρέστι 1936, σ. 127-128.

34. Τὴν ἐντύπωση αὐτὴ, πού ὡς τώρα μόνο ἡ ἀνάμνηση ἀπὸ τὴ διάλεξη τοῦ 1967 τὴ στήριζε, ἤρθε νὰ τὴ θεμελιώσει τὸ καίμενο τῆς διάλεξης ἐκείνης πού βρέθηκε

τοῦ Ambrosio Marliano ποὺ μετέφρασε —ἢ ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τοῦ μεταφράσουν— ἀπὸ τὰ λατινικὰ ὁ ἴδιος ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Βρανούσης θεωροῦσε ὅτι ἐντάσσονται στὰ «Φαναριώτικα ἐγχειρίδια Πολιτικῆς» ὅχι μόνον ὅσα συντάχθηκαν ἐλληνικὰ ἀλλὰ καὶ ὅσα μεταφράστηκαν γιὰ νὰ ἐπιτελέσουν τὸ ρόλο αὐτό. Μέσα σὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ, τὸ ἔργο ποὺ ἐντοπίσαμε νομίζω ὅτι ἐντάσσεται ἀπόλυτα στὴν ἐρευνητικὴ ὀπτικὴ ἐκείνου ποὺ τιμοῦμε σήμερα. Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο πὼς ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα ποὺ μεταφράστηκαν τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ καὶ ποὺ ἐνδεχομένως ἐρμηνεύει τὴ διαφορετικὴ τύχη ποὺ εἶχαν. Τὸ «Περὶ τῶν συμβουλευτῶν ματαιότητος» ἀφοροῦσε στενὸ κύκλο ἀνθρώπων, τὸ «Θέατρον πολιτικόν» ἀντίθετα, καθὼς συνέτεινε στὴ φήμῃ τοῦ ἡγεμόνα ὡς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, ἔπρεπε νὰ διαδοθεῖ. Γιὰ τὸ λόγο ἴσως αὐτό, τὸ πρῶτο ἔμεινε ἀνέκδοτο καὶ τὸ δεύτερο γνώρισε δύο κιόλας ἐκδόσεις μέσα στὸν 18ο αἰ.³⁵

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

τελικὰ στὰ κατάλοιπά του. Τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὸν ἐπίλογο κατὰ κάποιο τρόπο στὸ ἔργο τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου «Πολιτικὰ Σοφίσματα» ποὺ εἶχε τυπωθεῖ τὸ 1960, τμῆμα τοῦ ὑπὸ ἔκδοσιν τότε δέκατου τόμου τῆς *Ἐπετηρίδος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ τόμος ὅμως αὐτὸς τῆς Ἐπετηρίδας δὲν ὀλοκληρώθηκε καὶ δὲν κυκλοφόρησε ποτέ· τὸ κείμενο ὡστόσο τοῦ ἔργου τοῦ Χριστόπουλου —χωρὶς πρόλογο ἀπὸ τὸν ἐκδότη του— εἶχε κυκλοφορήσει σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων. Τώρα, τὸ 1997, τὸ ἴδιο αὐτὸ Κέντρο τῆς Ἀκαδημίας ἀποφάσισε νὰ κυκλοφορήσει σὲ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τὸν τόμο τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ 1960 καὶ νὰ προσθέσει ὡς ἐπίλογο ὅ,τι βρέθηκε στὰ κατάλοιπα τοῦ Βρανούση ἀπὸ τὴ διάλεξιν ποὺ εἶχε δώσει στὴν Πάντειο Ἀνωτάτῃ Σχολῇ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν λίγον πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1967.

35. Μία τὸ 1758 στὴ Λιψία καὶ μιὰ δευτέρῃ στὴν ἴδια πόλιν τὸ 1776· βλ. Em. Legrand, *Bibliographie hellénique... au dix-huitième siècle*, τ. 1, Παρίσι 1918, σ. 485-486· τ. 2, Παρίσι 1928, σ. 225-226. Εἶναι πιθανὸ νὰ γνώρισε καὶ μιὰ τρίτῃ τὸ 1766, βλ. πρόχειρα Θωμὰς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 ci. - 1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 280, ἀρ. 3779*.